

KRZYSZTOF OŻÓG

<https://orcid.org/0000-0001-6771-7813>

Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński

Ad 1. Z uwagi na moje zainteresowania badawcze odniosę się do osiągnięć polskiej mediewistyki w ostatnich trzech dekadach po przełomie dziejowym. Za najważniejsze dokonania w tej dziedzinie uważam rozległe badania nad elitami społecznymi, politycznymi i kościelnymi Polski średniowiecznej. Inspiracje do ich podjęcia płynęły nie tylko z historiografii światowej, do której szerzej otworzył się dostęp, ale również z dokonań naszych mistrzów. Zepchnięta na margines historiografii w dobie PRL-u genealogia dzięki wytrwałej działalności i pracom Włodzimierza Dworzaczka, Kazimierza Jasińskiego oraz Janusza Bieniaka przyczyniła się do powstania nowoczesnego kierunku badań nad elitą władzy w dobie panowania Piastów, Andegawenów i Jagiellonów. Stanowi to swego rodzaju fenomen na skalę europejską, bowiem w wielu krajach badania genealogiczne prowadzone są przez amatorów, miłośników historii w bardzo wąskim zakresie, bez uwzględnienia szerszego kontekstu dziejowego, społecznego, politycznego i kulturalnego wieków średnich. Ważną rolę w powstaniu nurtu nowoczesnych badań nad elitami odegrały również prace nad urzędnikami dawnej Rzeczypospolitej pod kierunkiem Antoniego Gąsiorowskiego oraz *Słownikiem historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu* i *Polskim słownikiem biograficznym*. Niewątpliwie przełomowe znaczenie w połowie lat dziewięćdziesiątych miała monografia Janusza Kurtyki o Tęczyńskich, wyznaczająca niezwykle wysokie standardy metodologiczne i warsztatowe dla studiów nad poszczególnymi rodzinami możnowładczymi i ich rolą w elicie władzy oraz w funkcjonowaniu społeczeństwa i państwa. Ten kierunek badań zaowocował licznymi monografiami, które w poważnym stopniu zmieniły obraz elity politycznej, jej dynamicznych przemian w późnym średniowieczu i u progu epoki nowożytnej.

W ostatnim trzydziestoleciu niezwykle rozmachu nabrały badania nad średniowiecznym Kościołem w Polsce oraz wyższym duchowieństwem, w tym episkopatem, prałatami i kanonikami kapituł katedralnych oraz kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej, lwowskiej, a także

klasztorami zakonów mniszych, kanonickich, mendykanckich oraz rycerskich. W dobie PRL-u ograniczały się one w dużej mierze do badań prowadzonych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim przez Jerzego Kłoczowskiego i jego szkołę, koncentrującą swą uwagę na geografii historycznej polskiego Kościoła w kontekście europejskim oraz wspólnotami zakonnymi. Studia nad wyższym duchowieństwem kapituł katedralnych i kolegiackich na nowe tory przestawił Andrzej Radziwiński, który wypracował nowoczesny kwestionariusz i zainspirował grupę mediewistów konsekwentnie realizujących prozopograficzne badania nad poszczególnymi kapitułami katedralnymi polskimi i pruskimi. Z kolei poważnym impulsem do wszechstronnych badań nad klasztorami różnych wspólnot zakonnych na ziemiach polskich w średniowieczu obok prac Kłoczowskiego stała się obszerna monografia klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu autorstwa Marka Derwicha oraz cykl tematycznych międzynarodowych konferencji przezeń organizowanych od początku lat dziewięćdziesiątych. W dialogu ze światową mediewistyką wyznaczały one nowe standardy i kwestionariusze badawcze. Dużej dynamiki nabrały nowoczesne studia (w tym prozopograficzne) nad klasztorami benedyktynów, cystersów, kanoników regularnych, mendykantów (szczególnie dominikanów) na ziemiach polskich i pruskich.

Kultura religijna i życie religijne polskiego społeczeństwa stały się przedmiotem żywego zainteresowania zespołów mediewistów, kierowanych przez Halinę Manikowską, która sformułowała na polskim gruncie szeroki kwestionariusz badawczy. Duże zasługi dla polskiej historiografii położył też Stanisław Bylina, konsekwentnie realizujący studia nad procesami chrystianizacyjnymi na polskiej wsi w późnym średniowieczu oraz relacjami między chrześcijaństwem a tradycyjną kulturą w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej w tym okresie. W jego ślady poszła grupa mediewistów uprawiających interdyscyplinarne badania nad ważnymi obszarami religijności średniowiecznej.

Znakomite rezultaty osiągnęła polska mediewistyka w dziedzinie badań nad kulturą umysłową. Średniowieczne dziejopisarstwo, klasyczny przedmiot zainteresowania historyków, stało się sferą w nowatorskich badaniach m.in. Jacka Banaszewicza, Tomasza Jasińskiego, Zenona Kałuży, Wojciecha Drelicharza, Wojciecha Mrozowicza, Piotra Węcowskiego i Macieja Zdanka. W ostatnich latach szczególnego wymiaru nabrały studia nad pamięcią historyczną i wieloaspektową rolą przeszłości w kulturze średniowiecznej Polski. Z inspiracji grupy badaczy związanych z pracą nad katalogiem średniowiecznych rękopisów łacińskich Biblioteki Jagiellońskiej oraz Edwarda Potkowskiego rozwijały się studia nad średniowiecznymi księgozbiorami i ich funkcjonowaniem

społecznym oraz znaczeniem w kulturze intelektualnej. Na uwagę zasługują studia Jerzego Kaliszuka nad księgozbiorami z klasztorów skasowanych w XIX w., których zasoby zostały wywiezione do Petersburga, a następnie wróciły do Polski na mocy traktatu ryskiego, w końcu zaś zostały zniszczone przez Niemców po powstaniu warszawskim. Kolejne tomy wspomnianego już katalogu rękopisów BJ są wybitnym osiągnięciem polskiej mediewistyki na skalę europejską. W środowisku polskich mediewistów, za sprawą Potkowskiego, zakorzeniły się badania nad rolą pisma, szczególnie jego funkcją pragmatyczną w społeczeństwie polskim i przyniosły one ważne rezultaty w pracach m.in. Anny Adamskiej i Agnieszki Bartoszewicz.

Nowej dynamiki nabrały badania nad staropolskim okresem dziejów krakowskiego środowiska uniwersyteckiego, m.in. za sprawą krytycznych edycji pierwszych tomów metryki uniwersyteckiej oraz księgi promocji Wydziału Sztuk, dokonanych przez poznański zespół pod kierunkiem Antoniego Gąsiorowskiego, a także najstarszej księgi uchwał zgromadzenia kolegiatów Kolegium Większego, przygotowanej przez Dagmarę Wójcik-Zegę. Ponadto grupa krakowskich historyków, związana z Oddziałem Badań Dziejów UJ Archiwum UJ i informatyków z Akademii Górniczo-Hutniczej, stworzyła elektroniczną bazę Corpus academicum Cracoviense, zawierającą dane biograficzne profesorów i studentów Uniwersytetu Krakowskiego (1364–1780). Umożliwia ona wielorakie badania prozopograficzne i biograficzne nad społecznością uniwersytecką i jej zmianami w długim trwaniu na przestrzeni czterech stuleci, społecznością tworzącą znaczną część polskiej elity intelektualnej do rozbiorów.

Średniowieczne miasta były przedmiotem zainteresowania od początku krytycznej historiografii, ale impulsy do nowoczesnych studiów nad elitami miejskimi dały w dużej mierze prace Henryka Samsonowicza, Antoniego Czacharowskiego, Jacka Wiesiołowskiego i Jerzego Wyrzumskiego. Rozwinęły się na szerszą skalę badania nad socjotopografią miast polskich, śląskich i pruskich, poczynając od modelowego ujęcia Wiesiołowskiego dla późnośredniowiecznego Poznania. Należy tu wymienić opracowania m.in. Romana Czai, Mateusza Golińskiego i Krzysztofa Mikulskiego. Z kolei elity dużych ośrodków miejskich z bogatą dokumentacją źródłową są coraz intensywniej badane w kontekście europejskim.

Polska mediewistyka przeżyła w trzech ostatnich dekadach dynamiczny rozwój w dialogu ze światową historiografią. Skupiała swą uwagę na obszarach badań poważnie zaniedbanych w okresie PRL-u.

Ad 2. W perspektywie przyszłości mediewistyka polska ma bardzo istotne zadania wynikające ze stanu dotychczasowych badań. Na plan pierwszy powinny wysuwać się badania o charakterze podstawowym,

związane z kontynuacją kilku wielkich przedsięwzięć, jakimi są słowniki historyczno-geograficzne historycznych ziem polskich w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych. Wyniki badań zespołów opracowujących te słowniki tworzą niezbędną podstawę do nowoczesnych studiów nad społeczeństwem wiejskim i miejskim, gospodarką, własnością, instytucjami prawnymi, życiem codziennym, strukturami państwowymi i kościelnymi, kulturą materialną itd. Nie można też zapominać o krytycznych edycjach źródeł średniowiecznych, wymagających od historyków podejmujących się tego zadania wysokich umiejętności warsztatowych. Chodzi o właściwe docenienie wielkiego wysiłku związanego z przygotowaniem edycji krytycznych oraz kształceniem nowych pokoleń edytorów. Postęp badań w wielu obszarach mediewistyki pozostaje mocno uzależniony od edycji krytycznych różnorodnych źródeł. Niezwykle pilnym zadaniem stojącym przez mediewistyką pozostaje pełna rejestracja średniowiecznych i wczesnonowożytnych rękopisów w zbiorach polskich oraz ich pełne opracowanie kodykologiczne, a w następnym etapie również zebranie wszystkich informacji o rękopisach przepadłych w rozmaitych okolicznościach historycznych. Nie wolno też zapominać, że tego rodzaju badania podstawowe są warunkiem różnorodnych interdyscyplinarnych studiów dotyczących polskiej kultury średniowiecznej i jej osiągnięć w kontekście dorobku chrześcijańskiej Europy.

Poważny regres przeżywają natomiast zainteresowania dziejami gospodarczymi. Jest to niewątpliwie swego rodzaju retorsja z powodu ideologicznego promowania badań nad gospodarką w historiografii PRL-u. Konieczny wydaje się powrót do tej tematyki, ale na gruncie wnikliwych studiów źródłowych i wyników badań podstawowych.

Uważam, że należy kontynuować i rozwijać badania nad elitami społecznymi, gospodarczymi, politycznymi i intelektualnymi Polski średniowiecznej w kontekście środkowoeuropejskim i ujęciach komparatystycznych. Szczególnie duże możliwości nowoczesnych badań ma przed sobą polska mediewistyka w odniesieniu do późnego średniowiecza i okresu wczesnonowożytnego, bowiem epoka Jagiellonów zachowała swoją dziejową ciągłość.

Ad 3. Polska historiografia, obejmująca badaniami wieki średnie, a więc nieco ponad połowę dziejów Polski, zachowuje, mimo sporów i różnych propozycji metodologicznych, pewnego rodzaju jedność. Nie rozpada się na konkurencyjne, przeciwstawne interpretacje zasadniczych procesów historycznych (politycznych, ustrojowych, społecznych, cywilizacyjnych i kulturowych), zachodzących na ziemiach polskich od wczesnego średniowiecza po jego schyłek. Badania mediewistyczne w przeważającej mierze twardo stoją na gruncie rzetelnej analizy źródeł

i raczej wyjątkowo oddalają się w nadinterpretacje i sferę teorii sprzecznych z ich wymową. Nasza historiografia dysponuje wieloma nowymi ujęciami autorskimi i zbiorowymi całości dziejów średniowiecznej Polski, które przeważnie mają charakter podręcznikowy, choć niepozbawione są one i elementów syntezy. Daje się mocno odczuć brak nowych, syntetycznych ujęć średniowiecznych dziejów społeczeństwa, gospodarki i kultury, uwzględniających aktualny stan badań. Jest więc miejsce na syntezy autorskie i zbiorowe, pisane wedle jednolitych koncepcji i ukazujące integralnie historię Polski w dynamicznym ujęciu najważniejszych przemian od średniowiecza po czasy najnowsze.

Ad 4. Najlepszą formą służby historiografii narodowi polskiemu są rzetelne badania przeszłości Polski, oparte na fundamencie źródeł, z zastosowaniem możliwie szerokiego kwestionariusza badawczego i sprawdzonych metodologii. Istotnym elementem tej służby pozostaje stałe odkrywanie i opracowywanie dorobku minionych pokoleń Polaków oraz ich wkładu w narodowe, europejskie i światowe dziedzictwo, szczególnie zaś „tego, co naród polski wniósł w rozwój człowieka i cywilizacji”, jak to podkreślił Jan Pawał II.